

Пламен К. Георгиев

Българската политическа култура в промяна

■ Редица зависимости от миналото имат определящо значение за формирането на българската политическа култура през вековете. Българската култура, често описвана като традиционно парохиялна, възниква на основите на източноправославните ценности. Източното православие, както е известно, изостава от процеса на възраждане, започнат от западноевропейския Ренесанс. Известна несъвместимост на местната традиционна култура, следователно, се откроява като значим белег, който я отличава от западноевропейските ценности и структури.

■ Търсенето на форми за мирно съвместно съжителство отвъд претектите сблъсъци е ограничило противопоставянето на културите и религиите и може да бъде считано за същината на българския опит. Това уникално изкуство за справяне с "другостта" и преодоляване на значителни културни асиметрии в днешния глобален свят, може да се окаже значим принос в обогатяването на новото европейско единство.

■ Присъединяването на България към Европейския съюз се възприема от повечето българи като възстановяване на историческата справедливост след десетилетия на "наказание" от страна на великите сили, следствие на изолацията по време на тоталитарния режим.

■ България само формално изглежда, че е изпълнила изискванията на Западна Европа за представителна демокрация. Периодичните провали на политическата система, ограниченото "добро управление", явните дефицити на недостатъчно културно приобщени национални елити, редом с широко занемареното "управление на закона" и т.н. заплашват да отклонят младата българска демокрация от нейната европейска орбита.

■ Българите изглеждат изправени пред необходимостта да открият по-ефикасни форми за обществен контрол и гражданско наблюдение върху дейността на държавата и институциите. Това е огромно предизвикателство към възникващата нова гражданска култура на участие и активност, която би могла да ги свърже по-тясно с други европейски страни и перспективи за общо бъдеще. Прагматичното осмисляне на този факт може да се счита за единствено реалистичния път за разрешаване на стоящите пред България дилеми.

Март 2009

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Съдържание.....	1
2. Въведение.....	2
3. Исторически и социални корени.....	2
4. Съвременни институционални рамки.....	7
5. Заключение: Тенденции и Перспективи.....	14

1. Въведение¹

Преходът в Източна Европа резултира в странна смесица от традиционни, поданически и квази-участващи елементи, които в много отношения променят политическите култури на редица народи и нации. Тази хетерогенност често се счита за предпоставка за нова несигурност, или нарастващ риск. Историята все още има значение, но не дотолкова, и не по стария начин. Въпреки че политическите култури не се променят за една нощ, те заслужават по-обстоен поглед. Политическата култура се учи. Дали наистина се "учим"? И до каква степен използваме един занемарен политически потенциал, отвъд старите политически граници, или дори представи? Този анализ е опит да се осмисли пробуждащото се гражданско съзнание в България като двигател на една нова гражданска култура.

2. Исторически и социални корени

Някои зависимости от миналото имат решаващо значение за формирането на българската политическа култура през вековете. Краткото им очертаване тук с оглед на подоброто осмисляне на социалния ѝ характер, основни дефицити, но също така и качествени изменения, които претърпява от 1990г., се представят по-надолу.

Характеристики на българския парохиализъм

Българската култура, често описвана като традиционно "парохиална", т.е. определена чрез най-малката единица на териториално и религиозно свързана общност, възниква от ценностите на Източното православие. Последното, както е известно, изостава от процеса на Възраждане, започнат от Западноевропейския Ренесанс. Известната несъвместимост на местната традиционна култура, следователно, се откроява като първият признак, който я отличава от западноевропейските ценности и структури. Повечето от тези имплицитни качества отиват отвъд формалните политологически критерии. Те произлизат от дълбоката

разделителна линия между религиите и техните сфери на влияние.

Наистина западноевропейският Ренесанс оказва влияние основно върху католическия свят. Ето защо измежду всички славянски народи живителният му дух докосва предимно чехите и поляците и отчасти сърбо – хърватите по адриатическото крайбрежие. Православният свят, цялата Южна и Източна славянска общност, редом с Византия, остават встрани от този мощен културен процес. Византия не съумява да издигне народите от Източна Европа до нови духовни, творчески, морални и обществени висоти, както на Запад това прави Италия в епохата на Ренесанса и Хуманизма.

Силно изразена емоционалност замъглява парохиаалния разум, като го приковава към неговия вътрешен свят, обричайки индивида на изолация и своеобразно „анклавно“ духовно съществуване. Това изглежда характерно за повечето балкански народи, обаче. Този процес още повече се задълбочава след падането на Второто българско царство след Турското нашествие през 14 в. Този екзистенциален модел формира повечето от възприятията на парохиаалния българин, що се отнася до власт и надмощие, ред и държавно устройство, че и начин на живот.

Повечето елементи на тази култура могат да бъдат определени като *носеци белезите на дълбоко отчуждение*. Решителен обрат настъпва едва с Новото българско възраждане през 18 в. Неговият културен принос има огромно влияние за формирането на българската национална идентичност. По определен начин то възвръща самосъзнанието на много българи като наследници на една от най-старите държави в региона. Също така, българското национално възраждане допринася за възстановяването на връзките на България с европейските ѝ корени, които са почти прекъснати в резултат на 500-те години Османско владичество.

Друг значим момент е, че Ренесансът в Западна Европа открива пътя за преход от феодална икономика към капитализъм. В много отношения, България е лишена от тази прогресивна тенденция. Спонтанните прояви на гражданственост са потискани от пословичен примитивизъм. Последният формира „фило-

¹ Анализът е базиран на книгата "Българската политическа култура" (Гьотинген, 2007г.) на Пламен К. Георгиев; откъсът е редактиран от Марк Майнарду, директор на фондация Фридрих Еберт, офис България с помощта на Десислава Кралева

софия на оцеляването”, която значително възпрепятства прагматичното начало в политиката и политическия живот. По-голямата част от еволюционните модели, които консолидират културата на Западна Европа, сами по себе си отсъстват в българската действителност. В резултат от това, България никога не получава възможността за създаде свой устойчив политически елит, тъй като чуждите инвазии, кризи и разрушителни войни водят до неговото унищожаване. Преследванията по политически причини, съперничеството между кланове или отмъщението, често се считат за изход от социалните дилеми.

Българският обществен живот се възприема по-скоро като постоянно предизвикателство и вечно балансиране на ръба на дълбоки различия, отколкото като някакъв образец на последователно независимо развитие. Великите сили често са злоупотребявали с несигурността от социален, икономически и политически характер. Повечето провали в българската история и политика все още се възприемат като „нож в гърба” и резултат от конспиративни теории, отколкото от собствени културни дефицити. Една от причините би могъл да е дълбоко вкорененият волунтаризъм и пристрастност на местните елити. Те рядко намират вдъхновение в конструктивни идеи, като по-често проявяват предпочитание към готови, „внесени” решения. Този еkleктичен образец отразява дълбока несигурност на идентичността и твърде назадничав консерватизъм. Идеологиите нямат особен успех в тази част на Балканите, където егоцентричният и късоглед прагматизъм доминира.

Българското политическо ръководство най-често е поставяло акцент върху вертикалното структуриране, като често е бивало изкушавано от „азиатския дух” на властта. Последният изглежда култивиран в годините на Османското потисничество, пресиран от руския имперски патернализъм в годините след Освобождението от 1878 г., няколкото авторитарни режима преди Втората световна война и укрепен през 45 години изолация по време на комунизма. Българинът изглежда повече вдъхновяван от управление с „твърда ръка”. Политиката рядко се възприема като общ ангажимент на националния елит. Тя все още изглежда въпрос на шанс или възползване от преимуществата да си на страната на победителя. Политическата ло-

ялност е бивала подлагана на множество изпитания в жестокия образец на „отмъщение”, или гарантирана чрез най-безскрупулни клиенти.

Българската политическа култура изглежда по-малко улегнала в сравнение с тази на други европейски нации и народи (Германия, Италия и особено Великобритания). Тя по-скоро е все още прикована към една своя орбита на силно недоверие както към политиката, така и към властта, което често води до дълбока резигнация. Всичко това би могло да илюстрира, но не и да обясни широко разпространения фатализъм, дълбоко вкоренен в общественото поведение на българите. Повечето наблюдатели обръщат внимание върху липса на политическа воля, постоянство, че и капацитет да се мобилизира обществото. Това са спорни, често и повърхностни тези.

Един начин да се преживее гръцката тирания например е „приятелството като паритет”. Българите сякаш са усъвършенствали този древен гръцки образец след 500 години Османско потисничество като са изнамерили начин да се „сприятеляват дори с врага”. Често това е бил единственият начин да се съхрани идентичността, предизвиквана тъй често. Като същина на тази „изчакай и виж” философия, би могло да се приеме силно вкорененото чувство за социална справедливост, с която всячески се злоупотребява от „силните на деня”. Най-често времето се е оказвало единственият надежден съюзник на българския народ срещу натиска на многобройните нашествия и сблъсъци на този кръстопът между Запада и Изтока. Това хвърля известна светлина върху представите на българина като „самотник” в един до голяма степен все още чужд нему свят.

Чувството за държава и държавност

Начинът, по който се възприема държавата и държавността от самото свое начало, изглежда резултат от непосилни предизвикателства. Те засягат както културата, така и политиката. Културните бариери задълбочават липсата на традиция в държавното управление след покръстването на българите от княз Борис I, (852 – 889). Още по-трудно изглежда е било да се приложат ценностите на изтънчената византийска култура в българската реалност. Византийската култура, както е известно, води

началото си от древния класицизъм, ала това богато наследство остава до голяма степен непознато и недостъпно за българите, които едва чрез християнството навлизат в етапа на цивилизоваността. Това обяснява защо българите остават чужди на византийската теологическа мъдрост, която цар Симеон I (893 – 927) иска да разпространи в българските земи. Византия не съумява да вдъхнови българския дух до творчески висини; да отговори на най-простите въпроси, които вълнуват ума на обикновените българи, лишени от вярата на своите предци.

Малко би могло да се добави към това значимо културно разминаване. То е обективната основа на дълбоко отчуждения начин, по който българите взаимодействат със своите политически обекти, управляващи институции и политическо ръководство. Въпреки че нишките на тази прото-българска култура изглеждат безвъзвратно откъснати от старата езическа традиция, те все още са източник на идеализирани представи за собствен държавен капацитет. Тези ценности на българската държавност все още са вкоренени в мантилетата на мнозина съвременни българи. Един ретроспективен поглед назад във времето илюстрира казаното. От всичките 546 години държавническа традиция – Първото българско царство е просъществувало 339 години, Второто – 207 години – българите имат основания да се считат за повече от „пазителите на крепостта“, респективно „буферна култура“, опазила Запада и Европа от чуждите нашествия и културни влияния. Българското управление в Македония продължава 221 години, в Албания – 130 години, в района на Северозападна България и около р. Тимок, граничещи с бивша Югославия – 495 години, в Северната част на Балканите и Добруджа (част от която днес е в Румъния) – 524 години, в района на Родопите, около границата с Гърция – 113 години, в района на Одрин, днес на територията на Турция – 284 години, а в Пловдив и района на Тракия – 222 години.

Търсенето на форми на мирно съвместно съжителство отвъд битките е ограничило сблъсъка на културите и религиите и може да бъде считано за същината на уникалния български опит. Това изкуство за справяне с „другостта“ и преодоляване на културните различия в един глобален свят, изпълнен с

нови противоречия, би могло да обогати формирането на ново европейско единство. Това изглежда възможно едва след като българите започнат да градят повече върху основите на една модерна политическа култура на активно участие и по-малко върху „овехтели представи“, наследени от миналото. Как и доколко България ще се възвиси до своите нови отговорности, изглежда въпрос на съзряващата нова политическа култура.

Българският елит и чуждите влияния

По време на националното Възраждане и след това, можем да открием три основни и няколко второстепенни влияния върху културно – политическата ориентация на българския елит.

- Гръцкото влияние е първото, което следва да споменем. Най-положителната му проява е широката мрежа от училища, където получават образованието си и формират светските си възгледи някои от първите активисти на движението за българско Възраждане. Постепенно, чрез трансформацията на гръцките училища в славяно-български, а накрая и в чисто български, българският елит извлича огромна полза от процъфтяващата гръцка култура, която прехвърля мост между Европа и цивилизацията свят.
- Сръбското влияние, макар и не тъй силно като гръцкото, започва в края на XIX в. Сходството на българския и сръбския език до голяма степен е определило това взаимодействие. Българското Възраждане, както е известно, започва първо в западните български области. Сръбското влияние може да се характеризира с интензивни търговски контакти, но също така и силно културно взаимодействие със Запада. То има голямо значение за формирането на българското национално самосъзнание чрез образованите лидери на общността. Това допринася и за политическата ангажираност на Европа в по-широкия славянски контекст и формирането на младата българска нация.
- Руското влияние изглежда най-значимото от всички чужди влияния. То датира от 15 в., когато се развиват близки религи-

озни връзки между Рилския манастир и руския манастир „Свети Пантелеймон“ на Атонския полуостров. Скоро след 1774 г. и мирния договор от Кючук-Кайнарджа, Турската империя разрешава възстановяването на преките търговски връзки между България и Русия. Това поставя началото на продължително търговско сътрудничество, което в еднаква степен позволява и обмена на културни и политически идеи. Руската култура и прогресивни интелектуални идеи оказват силно влияние върху значителна част от българския възрожденски елит и в последствие изместват гръцкото влияние.

- Френското влияние започва с разпространяването на идеите на Френската революция и нейния отзвук в Османската империя. Въпреки това, то би могло да се определи като второстепенно. То се разпространява основно чрез гръцката средна класа и гръцките вестници във Виена. Те предоставят информация за Бонапарт и други видни републикански дейци. Франция изиграва особено важна роля за *политическата еманципация* на младото поколение, съставляващо българския елит по време на Възраждането. Освен това, тя подпомага процеса на обединение на българската нация и свързването ѝ с общоевропейския кръг на прогресивна политическа мисъл.
- Английското и американското влияние се забелязват през 1820-те с активизирането на мисионери на Балканите и по-специално в Гърция. След откриването на първия гръцки университет на о. Корфу от лорд Гилфорд, протестантски мисионери основават множество училища, които предоставят основно образование на гръцки език. Те също така активно подкрепят превеждането на книги. Най-големият им принос е преводът на Библията на популярен гръцки и на български език.
- Немското влияние се забелязва основно в контекста на Лутеранската реформация през XVI век и има ефект най-вече върху словенците и особено хърватите, но по-малко върху католическа България. Само един български интелектуален водач от

тази епоха – д-р Петър Берон, откликва и го разпространява. Васил Априлов, основателят на първото училище в България използващо систематичния подход, е друг представител на немското влияние. Подобно на френското, немското влияние има предимно косвен ефект върху формирането на българския елит през Възраждането.

- Полското влияние се отнася към периода след революцията от 1830 г. В частност, то е свързано с личността на Чайка Чайковски (Садък Паша), организатор на турския казашки отряд, в който служат и много българи. След революцията от 1848 г., поляци (заедно с унгарци) активно участват като представители на гражданската култура в българските райони. Те се включват в разрешаването на Българския църковен въпрос (религиозните права биват признати през 1860 г.).

Това кратко скициране на чуждите влияния върху българския елит по време на Възраждането далеч не е изчерпателно. Налага се да пропуснем редица влияния като чешкото, унгарското, италианското, испанското, украинското и дори финландското. Историците имат още много да добавят. Това, което заслужава да бъде акцентирано тук, е че българската политическа култура може да бъде определена като синтез на различни културни черти и влияния. По същественият извод е, че тя се формира под влиянието на най-значимите ценности на европейската култура, макар и по не особено систематичен начин. Това е още една предпоставка, която трябва да бъде взета под внимание в по-гълбинна политика на европейска интеграция, която следва да намери свои нови форми.

“Катастрофичната матрица” – разкъсаното поданичество

Три “фатални петици” бележат и оставят трагична следа в най-новата история на България от 1878 г. до края на Втората световна война – *пет потушени въстания*, неуспешно участие в *пет войни* и *пет преврата* прекъсват естественото и нормално развитие на държавата. Повечето елементи на тази аспирараща поданическа култура и взаимодействието със собствените ѝ политически обек-

ти носи определен положителен смисъл, когато погледнем назад към този период. В основата на тази система човек открива удивителна самопожертвователност и всеотдайност, вложени в делото, докато крайният резултат изглежда повече от позорен и унизителен. Отчаяният опит да се извлече облага от единствения наличен ресурс – човешкия капитал и неговата саможертва – е резултат от крайната политическа амбиция на българския елит от преди войната, свързан с интересите на империалистическите велики сили и техния монархически егоцентризм. Резултатът от двата сблъсъка на Балканите (1912 – 1913), състояли се в рамките на само девет месеца, най-често е бил обсъждан в рамките на тоталитарната индоктринация. Страничните ефекти на тези събития върху политическата култура на българската нация са били коментирани по-малко. Ето защо си струва да се спрем на някои от тях тук.

- Систематичното включване на българското поданичество в еволюционната смес от *парохиални, поданически, и участващи елементи на всяка политическа култура* изглежда драстично прекъснато.
- Войните нанасят непоправимо поражение върху нормалното протичане на процеса на идентификация, както в посока “към”, така и в посока “извън” формално определените територии на България.
- “Катастрофичната матрица” разрушава както *поданическата*, така и *гражданската* ориентация на мнозинството българи, разделени от двете страни на границите на собствената си родината.
- Крахът на националния идеал, свързан по-скоро с едно достойно положение сред останалите европейски страни, отколкото с амбиции за по-широко “жизнено пространство”, дълбоко наранява българите.
- Това парализира българския национален дух за десетилетия напред и го прави дори по-податлив на евразийски влияния.
- Западно-ориентираното бъдеще на българската нация дълго е било отричано.

Присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г. се възприема от мнозинството българи като възстановяване на историческата справедливост след десетилетия на “наказание” от страна на великите сили, последвано от пословична изолация по време на тоталитарния режим. Новопридобитият европейски статус все още трябва да открие своето липсващо “съдържание” – този на една участваща гражданска култура, активна демократична ангажираност и отговорност. Това изглежда едно от най-големите предизвикателства както към младата българска демокрация, така и към европейската интеграция. Значимата и желана социална промяна, която от дълго време се отлага, трябва да бъде насърчавана.

Либерализъм и консерватизъм (1919 – 1939)

Това, което впечатлява най-силно, е подражателският характер както на либерализма, така и на консерватизма в техните балкански проявления от момента на разпространението им на полуострова. Това *политическо плагиатство* има стара традиция. Освен него, по своему отговорна за неблагоприятното развитие е особено неустойчивата гражданска култура, потъпквана по безмилостен начин. Европейският резонанс на либералните и консервативни идеи в тази част на Балканите най-често е завършвал с последователни провали. И двете идеологии подхранват свой идеализъм. Това затруднява прагматичното и реалистично отношение към политиката. Политическите ценности рядко са предпоставка за мотивация.

Счита се, че либерализмът предоставя повече свобода, което е причина за неговата по-широка разпространеност сред масите. Въпреки това, той не успява да мобилизира значими социални групи или да създаде устойчива традиция.

От друга страна, консерватизмът изглежда резултат от крайни и твърде отчаяни усилия за “оцеляване” чрез оскъдни ресурси и примитивни методи за производство. Натрупването на богатство е давало резултат най-вече чрез търговски обмен и/или спекулативни и рискови начинания. Последните имат малко общо с иновационните модели за икономически растеж, типични за повечето страни от Централ-

на Европа. Този дефицит намира отражение в ръководните стратегии и правителствените виждания както на либерали, така и на консерватори. В повечето европейски страни до 1913 г., гласоподавателното право не обхваща повече от 25% от населението. Малка част от онези, които са имали право на глас, са го упражнявали в действителност. Практически не повече от 1- 15% от населението на Европа преди Втората световна война са се възползвали от конституционното си право да участват в представителната демокрация чрез правото си на глас. Упражняването на изборителното право наистина е достижение на модерната епоха. България изглежда типичен пример за деформиран модел на "квази-демокрация", приложен в контекста на прехода. Изборителната активност за последните десетилетия спадна до "санитарния минимум" при парламентарни избори. Относително по-висока е активността при местните избори. Не е достатъчно да се определи тази тенденция като "наказателен вот", задълбочаваща се аномия, политическа апатия, още по-малко примирение.

Дълбоката политическа резигнация отразява сериозното подкопаване както на оперативната политическа система, така и липсата на граждански капацитет да се осъществят решаващи промени във всички сфери на социалния живот, особено по отношение на обществения контрол върху управлението. "Квази-политическото" участие (купуване на гласове, привидни реформи, корупционни мрежи, благодетелстване на семейни и приятелски кръгове и т.н.) оформиха олигархични, "затворени сфери" на власт и влияние. Те оперират чрез насилствен натиск и лишаване от икономическа възможност на големи части от населението (роми, етнически турци, покръстени мюсюлмани и др.). Младото поколение в голяма степен е лишено от социална перспектива и избутано в нишата на неангажираността. Отслабената държава, характеризирана с твърде объркани институции, ширеща се корупция, взаимодействие на групи за интереси с организираната престъпност, допълва фрустрацията на една гражданска култура, която е поставена на нови изпитания от глобалната криза от 2008 г.

Има достатъчно емпирични доказателства, за да твърдим, че България само формално е изпълнила изискванията на западноевропейската представителна демокрация. Хронични-

те неуспехи на политическата система, ограниченото "добро управление", възпроизводството на некултивирани национални елити, ведно с широко пренебрегваното „господство на закона“ и т.н., заплашват да отклонят младата българска демокрация от нейната европейска орбита. Авторитарните режими изглеждат алтернативна опция за силно разочаровани периферни групи, особено клиенти на „анклавизирани“ регионални среди. Парализираната правосъдна система, неефективно функциониращите централна и местни администрации, липса на капацитет да се прилагат европейските стандарти във всички сфери на социалния живот, разкриват една нова действителност.

3. Съвременни институционни рамки

Доверие в партиите

Доверието по отношение на партиите е твърде нееднозначна категория. Доколкото електоралните „ядра“ и „периферии“, подкрепящи дадени политически партии, са вече установени от множество демоскопски агенции, рейтингите на БСП (Българска Социалистическа Партия), ГЕРБ (Граждани за европейско развитие на България), „Атака“ (националисти), ДПС (Движение за права и свободи – партия на етническите турци) могат да бъдат споменати като предлагащи достатъчен електорален ресурс за успешно парламентарно представителство. Повечето от партиите от демократичната опозиция са изправени пред необходимостта да преодолееят дълбоката криза на едно неконсолидирано „дясно“ или „дясноцентристко“ пространство, за да прехвърлят бариерата от 4% на парламентарните избори през лятото на 2009 г. Могат да се имат предвид и няколко нови играчи като „Движение Напредък“ – състоящо се от ВМРО, партия „Лидер“ и БЗНС. Те се състезават за дясноцентристка позиция като алтернатива на позагубилия блясък Симеон Сакс Кобург-Гота и неговото движение, наскоро преименувано в Национално Движение за Стабилност и Просперитет. Тъй като никоя от споменатите партии изглежда няма да е в състояние да мобилизира достатъчно електорален ресурс, за да управлява сама, много вероятно е резултатът от тези избори да доведе до сформирването на една по-широка управляваща коалиция. Качеството на този нов властов „микс“ изглежда в много голяма степен зависимо от старите клиентелистки амбиции.

Политическото доверие в по-малка степен изглежда избор между „по-малкото зло“ и повече като замъглено огледало от неясни партийни идентичности и нововъвлечени групи за интереси. Убеждението, свързано с политическия елит, че „всички са еднакви“, сериозно поставя под въпрос рационалните модели за участие в политическия живот. България изглежда тласната обратно към уличните сценарии от 1997 г., дирижирани от групи по интереси, които злоупотребяват с „граждански“ програми за реализация на свои популистки и корпоративни интереси. Последните предлагат много по-малко рационални и реалистични проекти, отколкото използват пари и корупционни модели на покровителство, за да запазят заграбени части от държавата и бизнеса чрез представителни средства. Това може не само да насърчи определен евроскептицизъм, но също и да дестабилизира както политическата система, така и отслабената държава. То може също да доведе до коалиции със съмнителна стабилност и слаби правителства (италианският модел).

Малко замервания на *политическата идентификация* на българския електорат предлагат явен израз на доверието в партиите (измервано чрез конвенционалните скали „ляво“ и „дясно“). Въпреки че противопоставянето на „ляво“ срещу „дясно“ до голяма част е загубило значението си, те все още отразяват наличните възприятия за политическа идентичност. Според проучване на института ACCA – М от 2005г., една трета от населението дефинира своята политическа принадлежност като „ по-скоро лява или дясна“, а една трета – като „център“. Едва 20% възприемат себе си като „крайно десни, или десни“, докато 15% от анкетираните не са отговорили.

Очевидно е, че повечето от нароилите се през последните години партии са „изсмукали“ електоралните си ресурси чрез взаимствани модели за „мобилизация“. Няколко момента могат да представляват интерес по отношение на този спад на ценностно-ориентираната политика, както и на едно по-рационално отношение към политическите обекти:

През 1991 г., в ранните години на демократичните промени, около 34% от българите нямаха доверие на *Великото народно събрание*, а над 40% заявяваха, че не вярват на *структурите за местно управление*.

В същото време, повече от 30% от българите заявяваха открито, че не хранят доверие към *никая държавна институция*.

Тази цинична „входна“ тенденция в политическа система, белязана от последвали постоянни напрежения и периодични кризи, се оказва особено проблематична в настоящия политически контекст.

Положителното отношение към правителството (правителствата) от 20% до 43% отразява определени остатъчно-етатистки очаквания, които са се снижили още повече през изминалите години.

Тези очаквания днес са ориентирани не толкова към собствения политически обект, а по-скоро към институциите на Европейския съюз, като единствен възможен фактор за значима промяна.

Недоверието на българите към политическите институции достига границите на нормалната политическа комуникация, която до голяма степен е оставена на агенти за „връзки с обществеността“ и все по-малко на убедителните партийни или институционални функционери. Това се свързва с по-ниска степен на гражданска компетентност и прозираща несъзнатост на адекватно поведение от страна на правителствените институции.

Президентство, парламент и правителство

Доверието в „трите стълба“ на политическия обект е свързано с *бързите промени* в политическите предпочитания на електората. Проучванията в ранните години на прехода показваха най-високо доверие в *Президентството*, възлизащо на 40% от допитаните. Хипотетичните модели за „империалистично“, „символично слабо“, „надпартийно“, или дори „социално“ ориентирано президентство, се оказаха слабо релевантни по отношение еволюцията на едно по-взискателно отношение към президентството. Никой от тези „идеални модели“, лансирани от политическите гурута от предприсъединителния период, не се оказа съвместим с политическата култура на нацията. Тя все още се придържа към *патерналистично-поданически (по-малко участващи)* образци на поведение и отношение към държавната власт, символизирана от президента. Когнитивният обхват на

мнозинството от българския електорат остава лично ориентиран. Колкото и дискусивно да е това, то има по-малко отношение към властническите стремежи на основните политически играчи. Тенденцията към „дистанционен контрол“ върху правителствените решения от страна на президентството, поставя под въпрос ролята му в сегашния парламентарен контекст. Президентът все повече се възприема като гарант на явно провалящ се модел на политическа система, който възпроизвежда остаряло статукво и в определена степен възпрепятства бързата модернизация.

Исканията за въвеждане на мажоритарна избирателна система изглеждат не толкова настоятелни, макар до момента повечето критерии за този политически подбор в крайно нееднородната (и морално замърсена) публична среда да противоречат на интересите на по-малките партии, и особено на тези с неясни клиенти .

Армията

Традиционно положителното (и доста сантиментално) отношение на повечето българи към „тяхната армия“ е дълбоко вкоренено в политическата култура. Спомените за победи на бойните полета (прусаците на Балканите), но системни дипломатически провали, както и широко разпространеното схващане за „нож в гърба“, продължават да вдъхновяват патриотичните сърца. Българската армия има значим принос за националния интегритет. В продължение на десетилетия, тя играе и ролята на своеобразна социализираща институция. Това се отнася до нейната хомогенизираща функция на отношение на ред етнически и други по-малко образовани културни групи. Задължителната военна служба бе премахната през 1990 г. Повечето оценки отреждат на тази институция едно от първите места във всички класации. 70 – 75% от всички допитани българи от ранните години на прехода (1993) до наши дни, вярват на своята армия.

Въпреки това, критичното отношение относно участието ѝ във войната в Ирак, Афганистан, и мисиите ѝ в други горещи точки в изпълнение на ангажиментите към НАТО, американските бази, които се планира да се построят на българска територия, нарастващите военни разходи във времена на социална оскъдица и т.н., в определена степен свалят тази институция

от идеализирания ѝ пиедестал. Това схващане изглежда по-малко се колебае относно ролята ѝ като гарант на мира и стабилността в региона. Българската армия е изправена пред нови отговорности като член на НАТО и други структури на формиращата се нова система за европейска сигурност. Необходимо е тя да продължава да насърчава реформите и да се интегрира изцяло и да допринесе към тези структури.

Полицията

Повечето българи изглеждат все още фрустрирани от представата за тази институция като инструмент на тоталитарната власт. Това, което в момента има все по-голяма притегателна сила, са призивите за повече „прозрачност“ и обществен контрол върху полицията. Приватизацията на сектора на сигурността, корупцията и взаимодействието на някои нейни структури с организираната престъпност, липсата на механизми за контрол и т.н. поставят под въпрос настоящия ѝ статус. Новата Държавна агенция за национална сигурност (ДАНС) се разглежда като начин да се ускорят реформите в сектора на сигурността. Често отлаганите или незначителни ефекти от прилагането на законите, неефективността на прокуратурата и на съдебната система по отношение на познати на обществото престъпни групировки, недосегаемостта на високопоставени служители, участващи в схеми за незаконно обогатяване, злоупотребата с европейски фондове и т.н. отправят сериозно предизвикателство към българската полиция. Нейният успех в борбата срещу трафика на наркотици и нелегалната имиграция се оценява значително по-високо.

Нарастващата обществената увереност, че полицията по никакъв начин не трябва да бъде използвана като политически инструмент (както през изминалите години), а да служи като гарант на гражданските интереси на българите в демократичния европейски контекст, сега набира нови сили. Необходимо е още много, за да може тази институция да допринесе за борбата с криминалните групировки и подобряването на вътрешния ред в страната. Непоследователността на реформите в полицията дава вече „горчиви плодове“. Назрява необходимостта да се редуцира не толкова част от явно демотивирания ѝ състав, а по-скоро да се преосмисли ролята на тази институция в демократичната държава.

Съдебната система

Съдебният състав и Прокуратурата са сред институциите, които предизвикват най-широко обсъждане в последните години на прехода. Принципно негативното отношение към незаконната приватизация, обогатяването на олигархическите структури и заграбването както на държавата, така и на бизнеса, доведоха до драматичен спад на доверието в действащата съдебна система. В последното десетилетие доверието в Съдебния състав и Прокуратурата е спаднало с 25%, без значение от политическите предпочитания на анкетирания българи. Продължаващите искания на Европейската комисия по отношение на подобряването на ефективността ѝ се свързват с нарастващата увереност на гражданството, че реформите трябва да са по-обхватни и по-дълбоки, отколкото се считаше преди – или е било позволявано от политическите групи. Силно занемареното „управление на закона“ и неефективността на съдебната система отразяват по-дълбока криза на обществото, оковано в модел на „съжителство“ с престъпността и корупцията, проникнали във всички сфери на живота, политическите партии, корпоративните кръгове, системата на образованието, и дори църквата.

Исканията за радикални реформи до голяма степен са възпрепятствани от консерватизма на вкоренените тоталитарни традиции, устойчивата номенклатура, обслужването на приятелски или семейни кръгове, конфликта на интереси. Всичко това дълбоко ерозира правосъдните институции. Липсата на европейски опит, особено политически, в голяма степен е парализирала реформите. Това предизвикателство за българското еврочленство може да предизвика дори по-голяма криза на отслабената държава. Нарастващият натиск от страна на Европейския съюз и взаимно координирани политики да се прилагат модерни професионални стандарти в съдебната система, са от изключителна важност за младата българска демокрация. Те могат да се окажат решаващи за българската интеграция в Европейския съюз.

Националната идентичност

Важен аспект на политическата култура е националното самосъзнание и удовлетворе-

нието на индивида от принадлежността към определена нация. Идентификацията с повечето символи на нацията и държавата изглежда силно „потисната“ при повечето българи, въпреки че те рядко отричат своята националност. Българската национална идентификация не е източник на открито изразяван патриотизъм, а в още по-малка степен на национална гордост в сравнение с англо-саксонските култури. Българите не споделят готовност да жертват много в името на обществени цели. Те могат да бъдат свързани по-скоро с „латентния“, по-интровертен патриотизъм, какъвто се приписва на немците. По отношение на своята отчужденост българите са по-сходни с италианците, макар и по-малко разделени в културно отношение по оста север-юг. Интеграцията на други националности и народи в българската национална общност изглежда по-скоро горчив плод на формално-административни, противоречиви „актове“, отколкото резултат от еволюционен процес на културно съзряване и интеграция.

Нови и все още непотвърдени данни разкриват, че приблизително 7 млн. българи живеят извън границите на страната. Те населяват предимно Македония (1.4 млн.), Гърция (250 000), както и района на Поволжието на територията на Русия (3 млн.). *Българската диаспора* в Канада, САЩ, Испания, Белгия, Германия, Великобритания и дори ЮАР, резултат на масовата емиграция след 1990, следва да бъде осмислена в нови космополитни концептуални рамки. Повечето българи са силно привързани към своята родина и страдат от нетипична за модерната „номадска душа“ носталгия. Това налага предефиниране на променящите се национални и колективни идентичности в развиващия се глобален свят.

Доверие в сънародниците

Важен елемент на националната политическа култура е „*хоризонталната идентификация със сънародника*“. Тя се свързва с чувството на единство, което индивидите изпитват към други членове на системата. Българите в по-малка степен се характеризират като разединени, макар че често дават израз на недоверие към непосредственото си социално обкръжение. Въпреки това, то рядко се проявява като враждебност. Един от факторите за това е българското семейство и характерът на

българския патернализъм, които са дълбоко вкоренени в традициите на българския народ.

Ценностите на взаимно уважение и признание, както и пословичната *толерантност към другите* (без значение от религия, раса или националност), са се култивирали с векове. Това би могъл да е особено ценен културен опит в днешния силно поляризиран и твърде несигурен свят. Този опит губи част от идеализма си в рамките на модерното културно многообразие, наложено в годините на прехода. Етническата омраза се наблюдава рядко, а още по-рядко се среща религиозната.

Пределът на гражданско-кооперативния дух на българите все още може да бъде характеризирани като по-стриктен и взискателен, в сравнение с този на други народи и нации. Българинът рядко се изкушава да се „разпростира извън чергата си“ (в смисъл да надценява материалния си статус). Животът му се върти около неговото семейство, квартал и най-близък приятелски кръг.

Българите изглеждат все още чувствителни към въпроси свързани с „произхода на капитала“. Това често е и причина за морални обвинения дори и към най-близки роднини. Повечето хора се съгласяват обаче, че по-важно е за какви цели се използват парите. Почти 30% от българите са съгласни с това твърдение, докато 49% подкрепят идеята, че може да е полезно да се „национализира капиталът“ от тези, които са се обогатили незаконно в годините на прехода. Това отношение в последните години е фокусирано върху олигархични и квази-корпоративни групи, установили монопол върху частния сектор и държавата, респ. оказващи натиск върху хилядите малки независими фирми.

Църквата

Българската православна църква има подкрепата на приблизително 40% от българските граждани, анкетирани през 1998 г. Това отношение не се влияе особено от политическата ориентация и предпочитания. Държавата е отделена от църквата и рядко си позволява намеса в нейните дела дори по времето на тоталитаризма. Няколко разкола (напр. продължаващият процес в съда в Страсбург, свързан със спорове за собствеността върху

църковните имоти, инициран от „алтернативния патриарх“) в голяма степен поставят на изпитание доверието в тази институция. Въпреки че мнозинството българи се придържат към ценностите и традициите на Източното православие, това по-скоро се счита за част от собствената им културна идентичност. При все това секуларизмът е широко разпространен и преобладава „атеистичното“ възприятие на социалната действителност.

Дали и до колко Българската православна църква ще съумее да допринесе за установяването на функциониращо гражданско общество в страната, остава все още до голяма степен открит въпрос. Има критики, че българската църква не се ангажира активно със социалните проблеми, както това правят други църкви в новия европейски контекст. Тенденцията за „връщане“ към ценностите на християнството в сегашното светско българско общество след 1990 г. изглежда трайна и последователна. Въпреки че религиозните ценности нямат толкова значимо влияние както в други западни култури, те могат да се считат за стълб на хомогенността на формиращата се нова гражданската култура на българите.

Семейството

Българското семейство играе своеобразна допълваща роля във все още централно регулираната система за образование и политическа социализация. Понастоящем последната изглежда по-малко ориентирана към социално хомогенно общество, доминирано от „общии“ ценности, отколкото в близкото минало. Отварянето на голям брой частни училища след 1990 г. променя старата традиция в това отношение. Повечето изследвания на общественото мнение показват, че българското семейство е подложено на редица значими и качествени промени. В началото на осемдесетте години, например не повече от 2/3 от българските семейства се дефинираха като „нуклеарни“, като 1/3 все още живеят с родителите на единия от съпрузите. Съпругът все още се счита за „глава на семейството“ (74%). Само в 17% от семействата и двамата партньори споделят, че взимат заедно решенията по важни въпроси и дори ги обсъждат с децата си. Традиционното българско семейство е по-патернистично, отколкото авторитарно. Въпреки това, детето често се възприе-

ма като обект на образователно влияние. То не се радва на независимост, както в повечето западни страни, тъй като по-често изпълнява родителската воля или съвет.

Политическата класа в България по определен начин отразява този модел и следва известна „семейна традиция“ по отношение на политическото участие. *Покровителството на роднини и приятели*, вкоренено през изминалите 45 години, все още има определено значение; въпреки че то намалява – с формирането на общество, в което всеки е оценяван според заслугите си – резултат от получаването на образованието зад граница и интензивния културен обмен. Можем да очакваме, че тази гражданска култура ще отиде отвъд традиционната патримониална ангажираност в политиката. Модерното семейство в голяма степен се свързва с модела на еманципирани и равностойни партньори, макар по някакъв начин да е обагрено от южния образец на традиционно по-малката роля на жените в политиката.

Етническата толерантност

Българската държава е конгломерат от разнообразни етнически и етно-социални групи, които в различна степен са интегрирани в системата. Етническите групи (етнически турци, роми, евреи, арменци и други) играеха незначителна роля в политическия живот преди 1990 г. Сегашната Конституция прогласява правото на всеки гражданин да използва и изучава майчиния си език. Изучаването на българския език, регламентирано като задължително в Конституцията, утвърждава правото на всеки гражданин на култура в съответствие с етническата им принадлежност. В политическата система на България съществува забрана за основаването на партии на етническа основа. Това положение бе широко обсъждано в годините на прехода като препятствие за интеграцията на малцинствата в системата на политика и управление. Други отдават предимство на социални, образователни, квалификационни и т.н. фактори, които възпират пълната реализация на този процес.

Един „птичи поглед“ върху 4 съседни балкански страни (Македония, Турция, Гърция и Румъния) показва по-въздържания характер на етническите нагласи, сравнени с Бълга-

рия. Това се отнася до по-високите нива на толерантност на българите към употребата на други езици на обществени места. По-въздържачи, но рядко ограничителни нагласи, се изказват по адрес на ромите. Казаното в по-малка степен важи по отношение на етническото турско малцинство (с изключение на по-крайни националистки възражения срещу Движението за права и свободи) и неговото разширено участие в структурите за местно и централно управление, което се забелязва през последните години.

Най-голяма е толерантността към правото на малцинствата да изповядват своята религия. Това отразява дълголетната традиция на мирно съжителство на християни и мюсюлмани в България. Етническите предразсъдъци и ксенофобията не будят особена тревога, въпреки че определени части от младото население изглеждат по-податливи на популизъм и национализъм от нов вид. Те произтичат по-скоро от последователните провали на политиката по отношение на младежта, нарастващата безработица и загубата на социални перспективи сред определени етнически групи.

Медиите

За период от 76 години (преди 1990 г.) доминира цензура върху българската преса. България преминава през 25 години на пряка цензура от страна на полицията, 11 години на „предварителен контрол“ и 7 години на жестока цензура на военните. Усещането, че върху националните медии се упражнява цензура, остава задълго след промяната. Няколко подобрения на Закона за електронните медии (от 1996) допринасят за установяването на независима преса в страната. Бързото ѝ комерсиализиране, високата политическа конкуренция, както и други фактори (влияние на групи за интереси), отразяват по-голямата част от днешните дефицити. Местните медии все още са склонни да произвеждат по-скоро „знаци и символи“, отколкото да разпространяват демократичните ценности със средствата на компетентно и рационално политическо убеждение. Широко разпространеното схващане, че местната журналистическа гилдия и новите „медийни барони“ имат склонността да „следват победителя“, че общественият дебат има повече сензационен, отколкото обе-

ктивен стил, както и циничното отношение към това, което „пресата“ има да каже, отразяват известна прагматична промяна в обществения интерес. Българските медии имат да извървят още дълъг път, преди да се превърнат в компетентни и независими. За да стане това е нужно да осъзнаят по-пълно решаващата си роля в нормално функциониращо демократично и гражданско общество.

Политическото участие и гражданската компетентност

Намаленият интерес към политиката (манипулиран от медиите), който регистрират демократичните изследвания в последното десетилетие, в определена степен бива изместен от известно „завръщане към политиката“. То изглежда мотивирано от един по-взискателен прагматизъм. При все това трендът отразява чести кризи във взаимодействието на индивида с политическия му обект. Разочарованието от политиките от всички „фракции“, масовият спад на доверието в институциите, усещането за отсъствие на средства за значима социална промяна, допълнени от липсата на капацитет на местното управление (особено в малките градове и села) да влияе върху силно централизираното управление и неговата политика, утвърждават традиционно „отчуждения“ модел на политическо участие.

Този тренд отчитат ред проучвания на политическата „аномия“. Въпреки това, изглежда, нещата се променят. Изключващите инструменти на политическата власт и непрозрачността на вземането на решения вече не се толерират в нововъзприемания контекст след присъединяването на България към Европейския съюз. По-осъзнатото гражданство излиза от старото състояние на „отчаяна апатия“ и безпомощност пред „невидимите стени“, които следва да бъдат съборени. Малко е вероятно това да стане чрез радикални улични протести или бунтове. Тъй като българската политическа система не съумява да утвърди предимствата на *централизирания модел на управление*, гражданската култура търси нови начини за участие в политиката. Решаващи стъпки са направени чрез нови политически образувания (екологични, феминистки, благотворителни, или студентски движения). Тези признаци на значима обществена промяна се откриват практически във всички обществени сектори. Техният нов

център на тежест изглежда европейският статус, придобит от управляващите елити, но в по-малка степен гарантиран за по-широки слоеве. Последният се възприема като генератор на рискови пазарни решения и твърде популистки виждания за социално общество, което може да бъде постигнато в кратки срокове, чрез „взети под наем стратегии“ и по-малко държавни ангажименти. Силно обърканите дребни предприемачи, да не говорим за техните олигархични и квази-корпоративни покровители, в голяма степен са загубили кредита на доверие, който им беше предоставен в ранните години на прехода. Силно „изчерпаната“ българска демокрация има нужда от „втори дъх“. Но това не е маратон, нито нови публични събития, режисирани от новите-стари улични лидери, още по-малко PR продукт на „сенчести сделки“ в силно замърсена обществена среда.

Дошло е времето не само да оценяваме скромните резултати на спорния български преход, но също така да въведем ред в собственения си двор. Гражданската култура изглежда в голяма степен мотивирана да препотвърди своята европейска орбита, от която в много отношения изглежда отклонена. „Автопилотът“, с чиято помощ функционират новите-стари елити, се оказва най-опасният риск в един все по-нестабилен глобален свят. Това може да бъде път към нови перспективи. Той се измерва не толкова със звъна на политическите часовници в Брюксел, още по-малко в Москва, или където и да било другаде. Той по-скоро отразява волята на българското общество да се извиси до по-достоеен европейски статус по отношение на своите граждански права, но и нови отговорности.

Гражданските култури рядко се свързват с „това, което става в политиката“ а по-скоро с „това, което хората си мислят, че става“. Българската политическа култура изглежда достига нова решаваща повратна точка. Тя се свежда до една все по-избистряща се представа „какво трябва да стане“. Това е задължително за новото й качество. Българското общество има както „софтуеъра“, така и „хардуеъра“ за една, макар и закъсняла, но значима и силно желана обществена промяна, която да бъде наложена с демократични / и никакви други/ средства.

4. Заключение: Тенденции и перспективи

Както показва опитът от последните 20 г., многообразието от *хибридни политически култури*, формирани се в преходния период на европейския Югоизток, увеличиха политическата ентропия и несигурност. Повечето от тях подкрепят демокрацията и пазарната икономика, но все още ползват стари (или "рециклирани") идеи и схеми за вътрешен протекционизъм. България може да бъде посочена като пример в това отношение. Това утвърждава едно *статукво*, в което значимата и желана социална промяна се отлага, или дори предефинира.

Това "бягство от свободата", затрупало демократичните надежди и революционна енергия на българите в годините на прехода, заплашва да отклони страната от първоначалната ѝ европейска орбита, която се счита за гаранция за модерен демократичен и социален напредък. Държавата – или каквото е останало от нея – се е превърнала в обикновен посредник между спорни актьори в зле измислена политическа система, използвана "на лизинг" от все по-неуверените правителства. Чрез своя патернализъм и политическа неграмотност, фрагментираната и фрустрирана политическа култура не само толерира, но и подхранва сенчести схеми за незаконно преразпределение на обществено богатство, акумулирано в годините на „реалния социализъм“.

Идеята, че това е преходен етап от някаква модерна метаморфоза на капитализма с човешко лице, който рано или късно ще изплати социалния си дълг към масите, изглежда още по-малко убедителна. Капитализмът в тази част на Европа се оказва особено безвкусен и отблъскващ „орнамент на Сатаната“ (Макс Вебер).

Неправилното функциониране на "хард – и софтуеъра" на демократичното развитие на България не би могло да се счита за продукт на някаква вътрешнопротиворечива социална природа, още по-малко неудачен резултат от една все още крехка гражданска култура. Това развитие по-скоро е сковано в рамките на фасадна демокрация, достигнала предела на гражданска търпимост, но и легитимност. Олигарсите и повсеместно разпространените нео-феодални корупционни покровителства,

са само един аргумент в полза на това. В това отношение могат да бъдат цитирани още няколко тенденции:

- Политическата култура в България не се подчинява на идеята за „*демокрация на малцинството*“.
- Тя изглежда все по-малко вдъхновена от някаква *полиархия*, направлявана от некултивирани национални елити, обсебени от силите на "невидимата ръка" на свободния пазар.
- Нео-либералните ценности имат малък шанс да пуснат корени в това общество, още по-малко да процъфтят в среда на продължителна „конкурентна оскъдица“.
- Колкото и неуверена все още да изглежда тази гражданска култура, не трябва да се подценяват нейните възможности да отправя предизвикателства към властта, превърната в заложник на заграбени публични пространства.
- Дотолкова доколкото парите не могат да се считат за заместител на демократичните политики, недоволството сред гражданите расте.
- Постепенният преход към идеите на модерния национализъм и следователно към възвръщането на "заграбената държава" може да се окаже най-вероятната и надеждна консолидираща основа.
- Това може да гарантира само решителна промяна към гражданско съзнание и демократична култура от ново качество, каквото до голяма степен се появява.

Хората вече усвояват прости, но ефикасни стратегии за достигане на демократичните си цели чрез граждански натиск върху системата. Това се отнася до исканията за повече прозрачност и социални отговорности на институциите, които да заработят върху европейски стандарти и норми. Институционното "оплитане" в конфликти на интереси, липсата на административен капацитет, фрапиращата некомпетентност да се посрещнат нарастващите обществени нужди, да се гарантира социалната справедливост,

системните злоупотреби в несигурната пазарна среда (организирана престъпност, корупция, институционални измами и т.н.) концентрират тази енергия за промяна в нови форми.

Може да се очаква, че с появата на национални движения от различен характер ще бъде достигната критичната маса за тази дълго отлагана и дори целенасочено възпирана социална промяна. Тъй като до сега те са все още уязвими на популизма и оперират чрез квази-политически и корпоративни групи, или дори групи за уличен натиск, политическото дилетантство би могло да се окаже решаващо и да възпрепятства идентификацията на демократична гражданска култура в рамките на такъв обществен сценарий.

Примирението и апатията все още остават източник на традиционно бягство от отговорност, което до скоро осигуряваше удобство на управляващите коалиции. Промените по посока на активен натиск върху правителствата и политическата класа като цяло от страна на екологични, природозащитни, профсъюзни и дори маргинализирани групи, силно променят тази релация.

Моралната дилема на тази късна фаза на българския преход, свързана с очевидния провал на определени сегменти от управляващия елит да следват темповете на модерното демократично и пазарно развитие, може да се окажат решаващи за процеса на *самодисциплиниране*, през който трябва да премине българската политическа култура. Този процес на „укротяване“ на опърничави пазарни „хитреци“, от който в голяма степен зависи реализацията на интересите на българското общество в дългосрочен план, изглежда неизбежен.

Проблемът е, че повечето балкански култури наследяват един традиционен антагонизъм, който е свързан не само с близкото комунистическо минало. Те имат склонността да „смачкват“ несъгласието по свой наивен и твърде ентузиазирани начин и все още изглеждат малко свързани с ценностите на индивидуалността. Тяхната социална солидарност е странен хибрид между остарял колективизъм и изменчив комунитаризъм, който прораста в крайните ниши на системите в преход. Последните често водят до изблици на деструк-

тивен активизъм, в по-малка степен свързан с политическата рационалност. Призивите за „силна ръка“ могат да бъдат симптоматични. Както стана ясно в годините на преход в по-широкия евразийски контекст, „квази-демократиите“ могат да генерират само авторитарни режими, макар да изглеждат модерни и по европейски приятелски настроени.

Това, което някои историци наричат „опитомяване“ на националните елити в един нов европейски контекст, може в дългосрочен план да се окаже единствено надеждният път за преодоляването на нови неизвестности, кризи на идентичността или дори легитимности в наново предизвикания европейски югоизток. Тази мисия може да бъде изпълнена само на основата на общи ценности на взаимно зачитане, но и отговорности. Политическите култури повече от всякога изглеждат въпрос на рационален избор в променящия се свят, но и реален шанс. Крахът на комунизма в Източна Европа промени старите парадигми.

От първоначалния хаос на българския преход изкрystalизира нов критичен рационализъм, който вече формира модерни европейски структури на социалния и политически живот. Европа може да процъфтява само като творение на суверенни участници, тъй като е възприела ролята на господар на собствената си съдба. Така, политическата култура се превръща в политически фактор и приоритет. Тя следва да се счита не само за отличителен маркер, но и необходимо условие за формирането на ново европейско единство. Всяка политическа култура, и особено тези в новите демокрации, следва да бъде оценявана според собствения си капацитет да генерира значими демократични ценности и да подобрява качеството на политическия живот. Участващата гражданска култура от активен тип, изглежда единствената сила, която да провокира значима и желана промяна, за да възвиси България до европейското ѝ бъдеще и нови отговорности.

Като преходен тип култура, българската политическа култура е преминала през три форми на политически живот – *монархия*, *република* и своеобразен „балкански деспотизъм“, свързан с годините на близкото минало. Това, което някои социолози определяха доскоро като „пакетирано общество“, принадлежи вече на миналото. Българите не

само „оперират“, но и живеят и работят в европейска среда. Това е шанс както за политиката, така и за културата, които да заработят по суверенен, но и по-отговорен начин за общата европейска кауза. В заключение нека приведем един „граждански дневен ред“, който според нас стои пред страната и би могъл да се дефинира по следния начин:

- Необходим е значим тласък към *нови политически алтернативи* както за левите, така и за десните партии, за да се излезе от нишата на „квази-плюрализма“, формиран през последните десетилетия.
- Най-ексцентричните разновидности на местния „нео-либерализъм“, определени като условия за пазарния преход, се оказват несъвместими с доминиращата политическа култура на нацията. Тук се налага идейна корекция.
- Връщането към *социално отговорна държава*, която да възстанови доверието в институциите и насърчи една системно пренебрегвана собствено-държавническа традиция чрез модерни форми на самоуправление, изглежда главна задача.
- Икономическата криза от края на 2008 г. може да се окаже и шанс България да се раздели със стари илюзии и да възвърне загубени полета на доверие.
- Подкрепяната от обществото политика, която да възстанови „управлението на закона“ и силно накърненото чувство за *социална справедливост* в днешното българско общество, има съществена роля за европейското бъдеще на страната.
- Гражданските движения, НПО и други недържавни актьори придобиват още по-отговорна роля в издигането на България до нейния пълноценен европейски статус. Те следва да получат всеоткриваща подкрепа, особено от европейската демократична общност.

Българите все още изглеждат изправени пред необходимостта да намерят по-ефикасни форми за обществен контрол и надзор върху държавата и нейните институции.

Това е огромно предизвикателство за новата гражданска култура на активно политическо участие, която най-сетне да я свърже с други европейски страни в едно общо бъдеще. Прагматичното осмисляне на този обективен тренд, изборът между толкова различни изкушения във високо конкурентния, но все още силно уязвим глобален свят, може да се счита за единствения начин, по който да се разрешат стоящите пред България дилеми.

За автора:

Пламен К. Георгиев е завършил социология в университета „Александър фон Хумболт“, Берлин. Гост-професор на Хайделбергския университет, старши изследовател към Фрайбургския университет, и двата в Германия. Автор е на книгите: „Българската политическа култура“, Гьотинген, 2007, „Корупционните модели на покровителство в Югоизточна Европа“, Висбаден, 2008. и др. По настоящем е хоноруван професор в Центъра за изучаване на рисковете и сигурността към Нов български университет и колонист за няколко независими медии в България.

Адрес
Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
П.К. 958
ул. Княз Борис I 97
1000 София, България

Заявки
Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
Емилия Бургазлиева

e-mail: office@fes.bg
факс: (+359 2) 9802438

Всички текстове са достъпни онлайн
www.fes.bg

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на автора/авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.